

РАДЯНСЬКЕ МИНУЛЕ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ЖИТТЯ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Результати опитування
старшокласників України

Цю публікацію створено у межах проекту **“Між забуттям та ностальгією: радянська та пост-радянська пам’ять у сім’ях та громадах”**, що виконується у Вірменії, Грузії, Молдові та Україні спільно Інститутом міжнародного співробітництва Німецької асоціації народних університетів (DVV International) та Фондом Кербера за фінансової підтримки Федерального міністерства закордонних справ Німеччини.

Слідкуй за діяльністю проекту на наших офіційних сайтах та на сторінці у Facebook:

eustory.org/dvv-cooperation
competition.novadoba.org.ua

@SovietPastCompetition

Передмова

У цій публікації, яку ми задумали ще до початку повномасштабної російської агресії проти України, представлено результати опитування української молоді, що було проведене у 2021 році спільно DVV International Ukraine та Всеукраїнською асоціацією «Нова Доба» у межах проєкту «Радянське минуле: (пере)осмислення історії». Завданням опитування було з'ясувати, наскільки сильним є вплив радянського минулого на життя, світогляд чи моделі поведінки у покоління, яке народилося через більш як п'ятнадцять років після розвалу СРСР.

Ми свідомі того, що деякі з представлених далі трендів та явищ могли кардинально змінитися за час війни. Вторгнення ворога згуртувало наше суспільство, змінило наші уявлення про довіру, коло «своїх», погляди на кар'єру чи корупцію. Та попри це, ми хочемо поділитися результатами цього – здавалося б застарілого – аналізу, які ми не змогли опублікувати наприкінці лютого 2022 року. Якщо ці результати і не говорять про нинішню ситуацію, вони, принаймні, є історичним джерелом, що допомагає зрозуміти погляди українських молодих людей у переддень великої війни. Ці результати є особливо актуальними в умовах війни з державою, яка страшенно ностальгує за радянським і яка увібрала у себе усі атрибути радянського тоталітаризму.

Опитування проводилося онлайн серед молодих людей віком від 14 до 18 років включно. Онлайн анкета була доступна на нашому сайті competition.novadoba.org.ua з вересня по листопад 2021 року. Ми також надсилали її до шкіл, де працюють вчителів дотичні до асоціації «Нова Доба», та розповсюджували її через Міністерство освіти та науки України. Загалом нам вдалося опитати майже тисячу молодих людей з усіх регіонів України за винятком Одеської та Хмельницької областей.

Українські підлітки: радянська етика та дух капіталізму?

Тимофій Брік, соціолог, Київська школа економіки

Контекст

Розпад Радянського союзу кардинально змінив життя мільйонів людей в колишніх республіках та сателітах. Тим не менш, і сьогодні дослідники бачать, як «тінь» радянського режиму впливає на думки та поведінку не тільки тих людей, що застали СРСР, але і нових поколінь, які народились у вже незалежних державах. Наприклад, підтримка приватизації великих підприємств залишається нижчою саме серед тих європейців, які застали Радянський союз (Pop-Eleches & Tucker 2017). Деякі дослідники помітили, що цей негатив «успадкували» і нові покоління (Denisova et al. 2012), зокрема і в Україні (Brik & Shestakovskiy 2020). Інші дослідники помітили, що вплив радянської соціалізації впливає навіть на негативне ставлення до вакцинації (Berniell et al. 2021).

Коли мова йде про Україну та нові покоління українців, найбільш проблематичним з точки зору дослідників є питання довіри до влади, довіри до інших людей, а також питання віри у власні сили та підтримку нових демократичних та ринкових ідей та інституцій. Велика кількість досліджень говорить, що українці довіряють церкві, власній сім'ї, найближчому оточенню. Натомість українці не довіряють владі (Golovakha et al. 2020) та людям, які не є частиною їх оточення (Gatskova and Gatskov 2020). Вважається, що це є наслідком і довготривалого виховання в то-

талітарному режимі, і скрутного життя під час перехідного періоду 1990х.

Багато дорослих українців не відчують, що вони несуть відповідальність за своє життя, натомість перекладаючи її на державу, бізнес чи просто вдачу. В 2016 Інститут соціології НАН запитав у українців, які особливості можуть призвести до «високого соціального статусу». Більшість українців сказали «впливові родичі» (49%), «сімейне походження з високим соціальним статусом» (34%), «здатність обходити закон» (29%), «впливові друзі» (29%) та «багаті батьки» (28%) (Veira-Ramos & Golovakha 2020). Більше того, ця сама організація задавала ще одне питання у період з 1995 по 2002 роки, а саме про роль президента в житті країни. В різні роки від 47 до 60% українців відповідали, що «Президент має бути головою уряду і нести всі обов'язки у внутрішніх і зовнішніх справах». Тих, хто відповідав, що президент має розділити владу з прем'єр-міністром, якого призначає парламент (що ближче до того, що встановлено українською конституцією), ніколи не було більше 30%. Інші дослідники підкреслювали, що в Україні поширений феномен патерналізму – певної пасивності та впевненості в тому, що держава має забезпечити громадян соціальними благами (Сусак 2007). В той самий час дослідники політичної культури українців вказують, що вони часто не довіряють владі, беруть неактивну участь в політиці та підтримують авторитети у владі (Центр Разумкова 2017, Дембицький 2019). Інші ж соціологи підкреслюють, що українці до сих пір не сформували свою ідеологічну позицію та часто або не розуміють різниці між ідеологіями, або змінюють її залежно від ситуації (Бекешкіна 2013; Вишняк 2001). Опитування в 2019 показало, що більшість українців підтримують сильне втручання держави в економіку та вважають, що особисті свободи теж треба регулювати (не вживати марихуану, не носити зброю, не підважувати авторитети чи гендерні стереотипи) (Brik & Krymeniuk 2019).

Все це не є прямим доказом того, що українці підтримують чи ностальгують за Радянським союзом. Тим не менш, ці дані показують, що українські громадяни до сих пір знаходяться в певній залежності від режиму, який вже давно зник. Багато українців не є активними громадянами, часто скептично ставляться до ринкової економіки чи громадянських ініціатив, а також мають сильну залежність від держави.

Якщо ж говорити саме про ностальгію за радянським минулим серед дорослих українців, то дослідники бачать цікаві тренди. З одного боку, кожен рік зростає різниця між українцями та росіянами. За даними KMIC, кожен рік все більше росіян позитивно ставляться до Сталіна, але в Україні такого тренду немає (Таблиця 1).

Таблиця 1. Динаміка позитивного ставлення до Сталіна (відсоток опитаних)

	2012	2016	2018	2020
Росія	28	37	40	52
Україна	23	17	14	16

<https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=950&page=1>

Незважаючи на те, що українці негативно ставляться до Сталіна та злочинів радянського режиму, вони все одно зберігають ностальгію за окремими культурними символами і наративами (наприклад «перемога у війні») (Hosaka 2019; Kozachenko 2019).

² <https://voxukraine.org/molod-ne-vidchuvaye-shho-mozhe-realizuvaty-svij-talant-v-ukrayini/>

Опитування підлітків

Хоч ми маємо багато даних про дорослих українців, опитування серед підлітків проводяться дуже рідко. Недавнє онлайн опитування показало, що багато підлітків більш прагматично ставляться до роботи (зокрема в креативних індустріях), ніж їхні батьків. Такі підлітки частіше вірять, що талантом можна заробити (у той час як більшість дорослих думало, що талант це скоріше для задоволення творчих потреб).

Ми провели нове онлайн анкетування серед учнів середніх шкіл, фокусуючись на їх поглядах щодо економіки та моралі (наприклад, чи вірять вони в сильного лідера, чи довіряють людям, чи підтримують ринкову економіку). Таким чином, ми можемо порівняти думки підлітків з думками дорослих українців. Хоч мова не йде про ідентичні питання, але загалом ми можемо говорити про певні тенденції.

Для початку, слід сказати, що підлітки у більшій мірі, ніж дорослі, цінують самостійність. Половина підлітків вважають, що соціальний пакет це справа держави, інша ж половина віддає перевагу спільному та самостійному забезпеченню (Таблиця 2). Також підлітки не схильні делегувати сильному авторитарному лідеру керування їхнім життям (Таблиця 3). Попередні дослідження дорослих громадян говорили, що не половина, а дві третини українців виступають за те, щоб держава забезпечувала громадян, а також виступали за сильні авторитети (Brik & Krymeniuk 2019).

Таблиця 2. Ставлення до соціального пакету (медицина, освіта, пенсії) в макро-регіонах

	Центральний (N=297)	Південно- Східний (N=329)	Західний (N=315)
Громадяни забезпечують себе самі	9%	8%	8%
Спільне забезпечення державою та громадянами	37%	37%	42%
Соціальний пакет має забезпечити держава	54%	55%	50%

Таблиця 3. Ставлення до терміну «порядок»

	Центральний (N=297)	Південно- Східний (N=329)	Західний (N=315)
Кожен має жити сам по собі	9%	11%	10%
Авторитетний лідер визначає правила і справедливість	13%	13	10%
Усі люди спільно визначають правила і справедливість	78%	76%	80%

Тим не менш, сучасні підлітки визнають, що робота є великою частиною їх життя. Дві третини сказали, що вони скоріш «працюють, щоб жити», а не навпаки (Таблиця 4). Яка ж це має бути робота? Тут думки підлітків розділились. Приблизно однакова частина підлітків (35-40%) в усіх регіонах хочуть мати власну справу, а 30-38% воліли б мати невеликий, але стабільний заробіток (Таблиця 5).

Таблиця 4. Ставлення до життя та роботи. «Моїм життєвим кредо є...»

	Центральний (N=297)	Південно- Східний (N=329)	Західний (N=315)
Жити, щоб працювати	34%	35%	33%
Працювати, щоб жити	66%	65%	67%

Таблиця 5. Ставлення життя та до роботи «Що б ви хотіли, якби могли обрати...»

	Центральний (N=297)	Південно- Східний (N=329)	Західний (N=315)
Легка робота і більше вільного часу	7%	8%	9%
Великий зарібок – без гарантій на майбутнє	8%	16%	6%
Невеликий зарібок – але впевненість у майбутньому	35%	30%	38%
Мати власну справу, вести її на свій страх і ризик	40%	36%	35%
Важко відповісти	9%	10%	13%

Якщо ж говорити про погляди підлітків щодо умовних «пост-радянських» цінностей, то можна побачити наступну картину. Підліткам задали 9 питань і попросили оцінити за шкалою від 1 до 4. Таблиця 6 містить середні відповіді на ці питання.

Як демонструє Таблиця 6, більшість підлітків погодилися, що довіряти можна тільки своїм (як і дорослі українців) і що приватна власність має бути недоторкана (зовсім не так, як більшість дорослих українців). Як і у випадку попередніх відповідей, підлітки демонструють більшу схильність до сучасної капіталістичної етики (працювати це добре, власність це добре), але погоджуються з дорослими в поглядах на культуру та суспільство (довіряти чужим не варто, незамінних людей не буває).

Таблиця 6. Середні відповіді підлітків щодо «пост-радянських» цінностей

	Середнє
Держава може обмежувати право особи навчатися чи працювати закордоном, якщо ця особа здобула освіту коштом платників податків в Україні	1.4
Успішну кар'єру можна зробити лише через особисті знайомства	1.6
(встав ім'я.....) прийде. Порядок наведе	1.6
Посада і статус змінюють наше ставлення до оточуючих	1.9
Дрібні винагороди (подарунки) посадовим особам не можна розцінювати як корупцію	1.9
Мета виправдовує засоби. /Для досягнення цілі підходять усі засоби	2.0
Незамінних людей не буває	2.1
Приватна власність недоторкана	2.3
Довіряти повністю можна лише своїм (До незнайомих слід ставитися з обережністю)	2.4

«Ця стаття була написана до вторгнення російської армії 24 лютого 2022 року. Війна показала, що українське суспільство здатне швидко мобілізуватись, а українці можуть довіряти іншим. Громадяни Херсону, Мелітополя, Славутича виходили на вулиці, щоб захистити своїх мерів. Велика кількість українців відкрила свої домівки для вимушених переселенців. Волонтери з усієї України організували швидку доставку гуманітарної допомоги, а також евакуюють тисячі до того незнайомих українців. Також українці показали, що можуть довіряти не тільки армії, але і офіційним каналам - мерам, керівникам ОДА, президентові. Відкритим залишається питання наскільки стабільним буде цей «вибух» соціальної довіри та координації. Після попередніх революцій в 2004 та 2014 дослідники бачили певний спад у довірі та соціальному залученні. Але ця війна охопила все населення України та змінила політичний, медійний, культурний та демографічний ландшафти країни. Тож передбачити, що станеться, дуже складно. Можна тільки припустити, що загальнонаціональна мобілізація стане поштовхом для розвитку довіри та міцнішого соціального капіталу українців. З другого боку, економічні труднощі та можлива централізація влади (що часто трапляється під час війни) може вплинути на відтворення тих трендів недовіри та скепсису до ринкової економіки, які представлені у цій статті.»

Посилання

- Bekeshkina, Iryna. 2013. "Vybory–2012: dynamika reitynhiv i motyvatsiia vyboru", *Sotsialni vymiry suspilstva* 5: 239-251.
- Berniell, I., Fawaz, Y., Laferrère, A., Mira, P., & Pronkina, E. (2021). The COVID-19 curtain: can past communist regimes explain the vaccination divide in Europe?. *Documentos de Trabajo del CEDLAS*.
- Brik, T., & Krymeniuk, O. (2019). What do the majority of Ukrainians think about state control over economics and personal freedoms?. *Vox Ukraine*.
- Brik, T., & Shestakovskiy, O. (2020). Attitudes about privatization and the shadow of communism: 25 years of anti-market scepticism. In *Ukraine in transformation* (pp. 35-53). Palgrave Macmillan, Cham.
- Gatskov, M., & Gatskova, K. (2020). Civil Society in Ukraine. In *Ukraine in Transformation* (pp. 123-144). Palgrave Macmillan, Cham.
- Golovakha, E., Liubyva, T., Veira-Ramos, A., Oksamytna, S., Simonchuk, E., Ivaschenko-Stadnik, K., & Brik, T. (2020). Conclusions: Institutional Reform and Changes of Values for the Successful Transformation of Ukrainian Society. In *Ukraine in Transformation* (pp. 261-276). Palgrave Macmillan, Cham.
- Denisova, I., Eller, M., Frye, T., & Zhuravskaya, E. (2012). Everyone hates privatization, but why? Survey evidence from 28 post-communist countries. *Journal of Comparative Economics*, 40(1), 44-61.
- Dembytskyi, Serhii. 2019. "Politychna kultura ukrainskoho suspilstva
- Hosaka, S. (2019). Hybrid historical memories in post-Euromaidan Ukraine. *Europe-Asia Studies*, 71(4), 551-578.
- Kozachenko, I. (2019). Fighting for the Soviet Union 2.0: Digital nostalgia and national belonging in the context of the Ukrainian crisis. *Communist and Post-Communist Studies*, 52(1), 1-10.
- Pop-Eleches, G., Tucker, J. A., & Tucker, J. (2017). *Communism's Shadow*. Princeton University Press.
- Razumkov Center. 2017. "Politychna Kultura ta Parlamentaryzm v Ukraini." December 14, 2017. Accessed 30 April 2020.
- http://razumkov.org.ua/uploads/socio/2017_Politychna_kultura.pdf?fbclid=IwAR2lptsfbkCtuFvk8b3p7eiBNR3v8M-qVVHilTO5ldq3Z1Uescmv10qr8CY
- Veira-Ramos, A., & Golovakha, E. (2020). Empirical evidence of persistent institutional duality in Ukraine. In *Ukraine in transformation* (pp. 19-34). Palgrave Macmillan, Cham.
- Vyshnyak, Oleksandr. 2001. "Elektoralna sotsiolohiia: istoriia, teorii, metody" K.: Institute of Sociology NAS of Ukraine. Accessed 30 April 2020. <http://library.nuft.edu.ua/ebook/file/22.00.01VOIITM.pdf>.
- Сусак, В. (2007). Патерналізм. Соціологія: теорія, методи, маркетинг, (3), 76-94.

Пострадянська «амбівалентність свідомості» української молоді

Наталя Шліхта, історикиня, Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Питання, що сформульовані у цьому опитуванні, привертають першочергову увагу дослідників, які намагаються пояснити численні проблеми сучасного українського суспільства фактом присутності в його житті і в його ментальних установах радянського минулого. Проблема цього «минулого в теперішньому» максимально оприявилася після подій 2013–2014 рр., а також у зв'язку із відзначенням 30-ї річниці розпаду СРСР у 2021 р. Як наслідок, маємо достатньо велику кількість емпіричного матеріалу: про ставлення до усього радянського загалом; про оцінку українськими громадянами окремих подій радянської історії; про переплетення цінностей радянських і європейських у найрізноманітніших сферах сучасного життя; про співвіднесення радянського і російського тощо, – також певну – поки ще не критичну – масу аналітичного матеріалу щодо цих питань.

Молоді ж українці – ті, хто не підпадають під категорію «народжені у СРСР», – а особливо учнівська і студентська молодь, поки не стали об'єктом першочергової уваги таких досліджень. Під час роботи над цим текстом, я зустріла матеріали лише двох проєктів, сфокусованих на студентській молоді: опитування студентів-істориків українських вишів, проведене у жовтні-листопаді 2013 р. у межах гранту проєкту Швейцарської наукової фундації «Регіон, нація та інше: міжкультурне й міждисциплінарне переосмислення України» (Region, Nation, and Beyond: A Transcultural and Interdisciplinary Reconceptualization of Ukraine) (Гайдай, 2014) та проведене групою «Рейтинг». опитування «Покоління Незалежності: цінності та мотивації», 20 липня – 9 серпня 2021 р (Соціологічна група «Рейтинг», 2021).

Опитування учнівської молоді в межах проєкту «Радянське минуле: (пере)осмислення історії» надає тим, хто намагається зрозуміти сучасне українське суспільство, дійсно унікальну можливість: відслідкувати, як радянське минуле впливає на наймолодших представників «покоління Незалежності», зрозуміти їхні цінності та мотивації.

І перше, на що варто звернути увагу – це принцип формулювання запитань. В опитувальнику ми не знайдемо запитань на кшталт: Чи шкодуєте Ви про розпад СРСР? Перебування в СРСР принесло Україні більше користі чи шкоди? Як Ви ставитесь до конкретних подій в історії СРСР? Саме такі запитання проходять з одного соціологічного опитування в інше. І саме такі запитання, на мою думку, найменш придатні для розуміння ціннісних орієнтирів наймолодших українців. Адже сучасна учнівська і студентська молодь – продукт української освітньої системи, з її однозначно негативною оцінкою радянської історії та намаганням категорично розмежувати «українське» і «радянське». Тому, насправді, вони знають «правильні» відповіді подібні запитання, що безумовно спотворюватиме результати опитування.

Ба більше, не можу не погодитись із висновком Олександри Гайдай: «З одного боку, під впливом освіти, культури у студентів усталився негативний погляд на радянський період, з іншого, його спадок є частиною їхньої ідентичності. Ця невідповідність перетворює радянський період, а також його спадок у «незручне минуле» для студентів, від якого вони намагаються дистанціюватися» (Гайдай, 2014: 101). Таке намагання уникати незручних запитань безумовно також впливатиме на відповіді респондентів.

Натомість, ті запитання, які учні побачили в опитнику: про кар'єру, ставлення до приватної власності, власної праці, можливостей і обов'язків держави, ставлення до інших, про ціннісні установки тощо, – не є «незручними» і не вимагають наперед визначеної відповіді. І саме такий принцип формулювання запитань дає змогу досліднику з'ясувати,

наскільки визначені дослідниками характеристики «пострадянськості» є також притаманними і для учнів українських шкіл.

Достатньо функціональним мені видається визначення, запропоноване командою проекту Інституту світової політики «Як позбутися пострадянськості?» у 2012 р.: «Пострадянськість... [це. – Н.Ш.] різновид соціально-політичної мутації, коли старі радянські цінності, практики та норми модифікуються, комбінуються, змішуються і взаємопов'язуються з західними еквівалентами, породжуючи достатньо новий еkleктичний контекст (...) Інколи пострадянськість достатньо близька до радянськості. Інколи це достатньо нова соціально-політична реальність, в якій помітний вплив ринку. Загалом, це патологічний статус-кво, який вимагає подолання» (Інститут світової політики, 2012: 4-5).

У таблиці 1 подано відповіді респондентів на запитання 1-9 опитника, де їм було запропоновано погодитись або ні із висловленими твердженнями. Наведені відповіді досить наочно демонструють, що пострадянська «амбівалентність свідомості» (Інститут світової політики, 2012: 41) є притаманною для українських школярів так само, як і для решти українців. Причому, прослідковується досить чітка тенденція: якщо запитання резонує з особистим досвідом респондентів – їхні відповіді демонструють розрив з уявленнями старших поколінь.

Особливо показовими у цьому контексті є запитання про недоторканність приватної власності та права держави обмежувати можливість молоді навчатися чи працювати за кордоном. У першому випадку очікувано, що менше 1% респондентів ставлять під сумнів цей основоположний принцип ринкового суспільства. У другому – так само очікувано, що 66,4% респондентів категорично відкидають можливість держави обмежувати таку свободу пересування. Адже у цьому конкретному випадку йдеться про їхній власний вибір, який вони можуть зробити в недалекому майбутньому, їхню власну свободу. Ці дані практично перевершують із результатами опитування «покоління Незалежності» 2021 р., коли 63% молодих людей віком 16-24 років висловилися за розвиток ринкових відносин, а не за повернення до планової економіки (Соціологічна група «Рейтинг», 2021: 94).

Так само, очікувано, що практично 66,1% респондентів розглядають працю як засіб забезпечення власних життєвих потреб, пориваючи із (пост)радянським уявленням про її визначальну роль в житті людини (дані таблиці 5). Менш впевнено, однак, виглядають їхні відповіді про характер майбутньої праці, адже наразі це виходить за горизонт їхнього власного досвіду. З таблиці 2 бачимо, що приблизно порівну поділилися погляди прихильників «радянської трудової етики» (твердий, хоча і невеликий, заробіток і впевненість у завтрашньому дні є пріоритетним) – 34,9% і ринкових підходів (бажання мати власну справу, будучи свідомими усіх ризиків) – 36,7%.

Таблиця 1

		Не погоджуюсь	Частково погоджуюсь	Повністю погоджуюсь	Визнаю це своїм пріоритетом
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1.	Успішну кар'єру можна зробити лише через особисті знайомства	37,9%	58,6%		
2.	Довіряти повністю можна лише своїм (До незнайомих слід ставитися з обережністю)	9,9%	48,4%	35,9%	0,58%

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
3.	Посада і статус змінюють наше ставлення до оточуючих	28%	53,7%	17,1%	0,12%
4.	Дрібні винагороди (подарунки) посадовим особам не можна розцінювати як корупцію	35,4%	44,6%	19,1%	0,09%
5.	Мета виправдовує засоби / Для досягнення цілі підходять усі засоби	28,9%	46,5%	20,5%	0,42%
6.	Незамінних людей не буває	27,9%	40%	29,8%	0,23%
7.	Приватна власність недоторкана	0,65%	27,4%	57,8%	8,3%
8.	Держава може обмежувати право особи навчатися чи працювати закордоном, якщо ця особа здобула освіту коштом платників податків в Україні	66,4%	25,3%		
9.	(встав ім'я...) прийде. Порядок наведе	53,5%	35,4%	8,6%	0,25%

Однак, говорити про переважання неоліберальних цінностей у поглядах українських школярів буде значним спрощенням. Відповідаючи на питання, які виходять поза межі їхнього власного досвіду, молоді українці першочергово керуються тими уявленнями, які закладаються в їхніх сім'ях, свідомо чи несвідомо ретранслюючи погляди своїх батьків, старших поколінь. І саме у відповідях на ці запитання ми відслідковуємо ту тяглість радянських інститутів і паттернів, на якій наголошує Лев Гудков (Левада-Центр, 2012), і ті домінуючі ознаки пострадянськості, що їх виокремлюють дослідники.

Зокрема, у відповідях респондентів бачимо: і знецінення індивідуальності, власних талантів, знань (незамінних людей не буває – 69,8% повністю або частково погодились; мета виправдовує засоби – 67% повністю або частково погодились); і «превентивну непривітність» (довіряти можна лише своїм – 84,3% повністю або частково погодились); і толерування хабарів – «дрібних подарунків» посадовим особам (лише 35,4% категорично відкинули таку можливість); і «абсолютизацію ієрархії» (лише 28% категорично заперечили, що посада і ст тут є визначальними у ставленні до людини); і невіру у власні сили і знання, а натомість перевагу блату, особистих зв'язків для успішної кар'єри (лише 37,9% категорично не погодились із таким твердженням) (Інститут світової політики, 2012: 6-10).

Таблиця 2. Що би Ви хотіли, якби могли обирати?

1.	Краще мати більш легку роботу і більше вільного часу	7,9%
2.	Багато працювати і добре отримувати нехай навіть без особливих гарантій на майбутнє	9,7%
3.	Мати невеликий, але твердий заробіток і впевненість у завтрашньому дні	34,9%
4.	Мати власну справу, вести її на свій страх і ризик	36,7%
5.	Важко відповісти	10,8%

Таблиця 3. Соціальний пакет громадянина: медицина, освіта, пенсії

1.	Це може організувати кожен для себе самостійно	8%
2.	Це має бути спільним завданням для громадянина і держави	38,4%
3.	Усі перелічені вище життєві блага для громадян країни має забезпечити держава	53,6%

Таблиця 4. Порядок – це тоді, коли:

1.	Авторитетний лідер визначає правила нашого співжиття та слідує за справедливістю	12,3%
2.	Усі люди спільно визначають правила нашого співжиття й разом сліdkують за справедливістю	78,1%
3.	Кожен має жити сам по собі	9,7%

Таблиця 5. Моїм життєвим кредо є

1.	Жити, щоб працювати	33,9%
2.	Працювати, щоб жити	66,1%

Заперечуючи право держави обмежувати їхні права і свободи, українські школярі водночас очікують піклування з її боку, поділяючи патерналістські уявлення старших поколінь. Як бачимо з таблиці 3, 53,6% вважають, що саме держава має одноосібно і повністю забезпечувати базовий соціальний пакет (медицина, освіта, пенсії).

Водночас, показово, що учнівська молодь мінімально схильна покладатися на «сильну руку», авторитетного лідера держави, який і порядок може навести (таблиця 1), і справедливість забезпечити (таблиця 4). Особливо багатообіцяючими на фоні попередніх спостережень виглядають дані таблиці 4. Адже, 78,1% респондентів поділяють базовий принцип громадянського суспільства про відповідальність усіх і кожного за суспільне благо.

Та ж тенденція підтримки базових демократичних і неоліберальних принципів та засад громадянського суспільства прослідковується у відповіді на запитання опитника «Оберіть три найбільші здобутки нашої країни, які вона здобула після розвалу Радянського Союзу». Безумовним лідером є забезпечення свободи слова, на що вказали 66,2% респондентів. Це цілком відповідає і даним опитування «покоління Незалежності» 2021 р., за яким 77% респондентів визнали, що в сучасній Україні свобода слова реалізовується краще, аніж у СРСР³. Пріоритетними здобутками незалежної держави (кожен з яких набрав більше 20% респондентів) учні шкіл також назвали:

- вільне пересування; можливість виїжджати за кордон на відпочинок, роботу чи навчання – 42,4%
- мати приватну власність – 28,9%
- можливість і право висловлювати свій протест / незгоду – 27,3%
- мати право на вільні вибори – 26,7%
- можливість займатися власним бізнесом – 26,3%
- можливість висловлювати різні політичні погляди та належати до різних політичних партій – 23,9%

Визначаючи ж «три найбільші проблеми / виклики для розвитку нашої країни», респонденти обрали ті, які з якими очевидно зустрічалися як члени своїх сімей або ж ті, які першочергово обговорюються в медіа та соцмережах. Головними вони визначили такі:

- корупція – 74,8%

³ <https://www.slideshare.net/Ratinggroup/ss-250003189>. С. 88

- низький рівень довіри до влади – 36,3%
- слабка економічна база – 35%
- великий вплив олігархів – 26,7%
- популізм – обіцянки простих рішень складних проблем – 24,7%
- низька активність громадян у житті своєї громади, країни – 21,1%

При чому, відсутністю членства в НАТО переймається така ж кількість респондентів, як і «різною пам'яттю про минуле» - 7,3% і 7,2% відповідно. Натомість, втратою добросусідства з Росією та мовним питанням – дещо більша кількість: 14,1% і 10,2% відповідно.

Результати опитування демонструють, що станом на 2021 р. радянське минуле парадоксально залишалося присутнім і в житті наймолодших представників «покоління Незалежності». Певні радянські ціннісні орієнтири десятиліттями закладалися в сім'ях і засвоюватися молодими людьми, особливо якщо безпосередньо не резонували з їхнім власним життєвим досвідом. Ці (пост)радянські цінності безконфліктно співіснували із загалом різко критичним баченням радянського періоду, що так само десятиліттями закладається системою освіти і державною політикою пам'яті, та із західними демократичними й неоліберальними цінностями, що їх безумовно поділяє українська молодь. Таким чином, пострадянська «амбівалентність свідомості» залишалася притаманною не лише для «народжених у СРСР», але й для «покоління Незалежності».

Наскільки і яким саме чином російсько-українська війна змінить цей стан речей наразі можна лише припускати. Не підлягає сумніву, що війна, яка вирізняється геноцидальною поведінкою російських військ на тимчасово окупованих територіях, суттєво пришвидшить зміну ціннісних орієнтирів і поведінкових паттернів суспільства. Ця війна, розпочата заради «відродження російської імперської та радянської величі», торкнулася кожного українця. Саме власний життєвий досвід, як демонструють результати проаналізованого опитування, стимулює подолання власної «пострадянськості». А цей процес є набагато складнішим і комплекснішим, аніж свідоме декларативне відмежування від радянського минулого.

Посилання

Гайдай, О. (2014). Радянське минуле в оцінках студентів-істориків. Український історичний журнал, (6), 92-112.

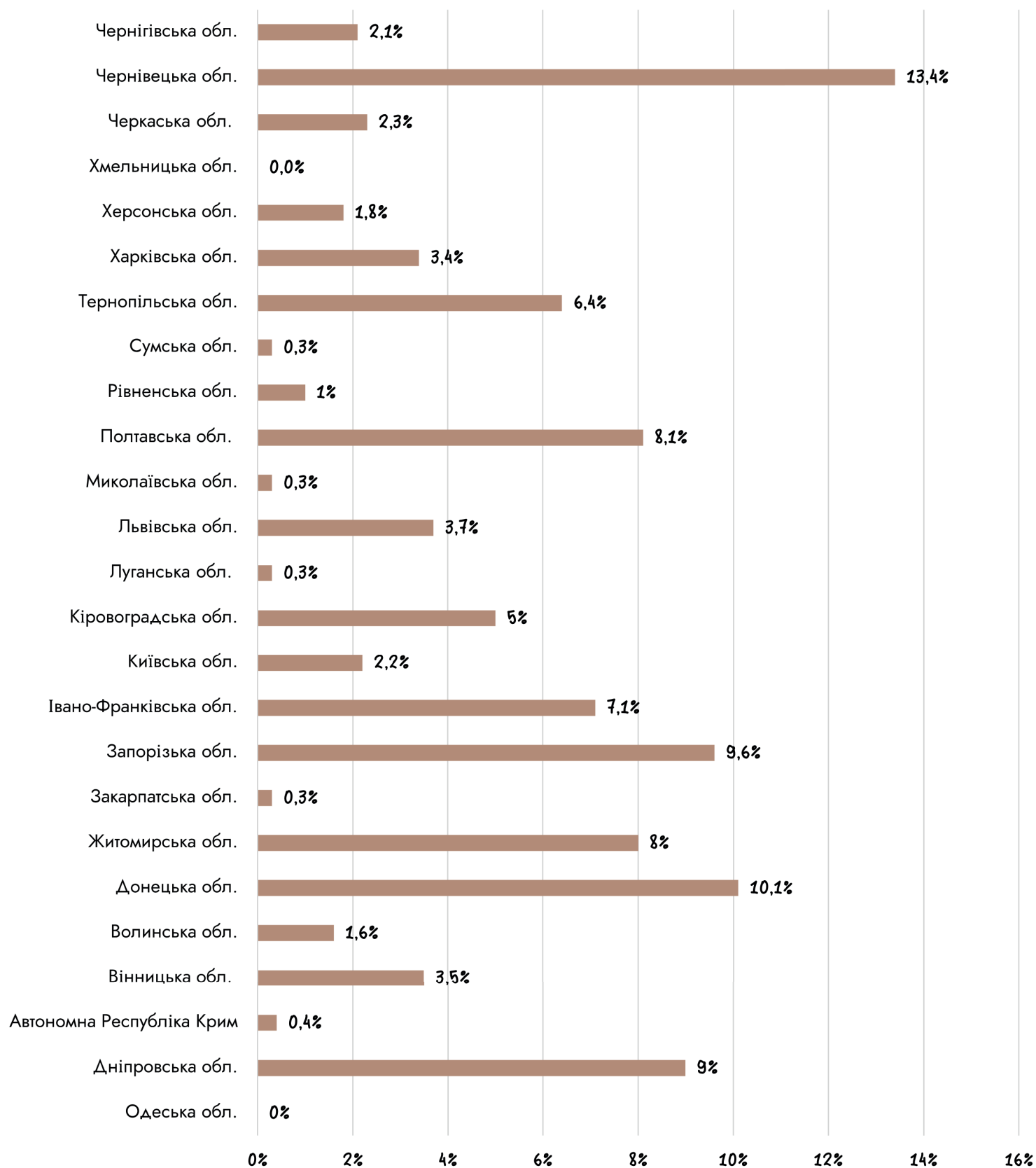
Соціологічна група «Рейтинг». 2021. Покоління Незалежності: цінності та мотивації. 19 серпня 2021. Режим доступу 11 квітня 2022. https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pokolenie_nezavisimosti_cennosti_i_motivacii.html

Інститут світової політики. (2012). Як позбутися пострадянськості? Режим доступу 11 квітня 2022. http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/postsov_all_ukr.pdf (4-5)

Левада-Центр. 2012. Лев Гудков, «Через 20 лет после распада СССР у молодого поколения воспроизводятся установки советских людей». 1 серпня 2012. Режим доступу 11 квітня 2022. <https://www.levada.ru/2012/08/01/gudkov-i-cherez-20-let-posle-raspada-sssr-u-molodogo-pokoleniya-vosproizvodyatsya-ustanovki-sovetskih-lyudej-lev-gudkov-cherez-20-rokiv-pislya-rozpadu-srsr-u-molodih-pokolin-vidtvoryuyutsya-ustanov/>

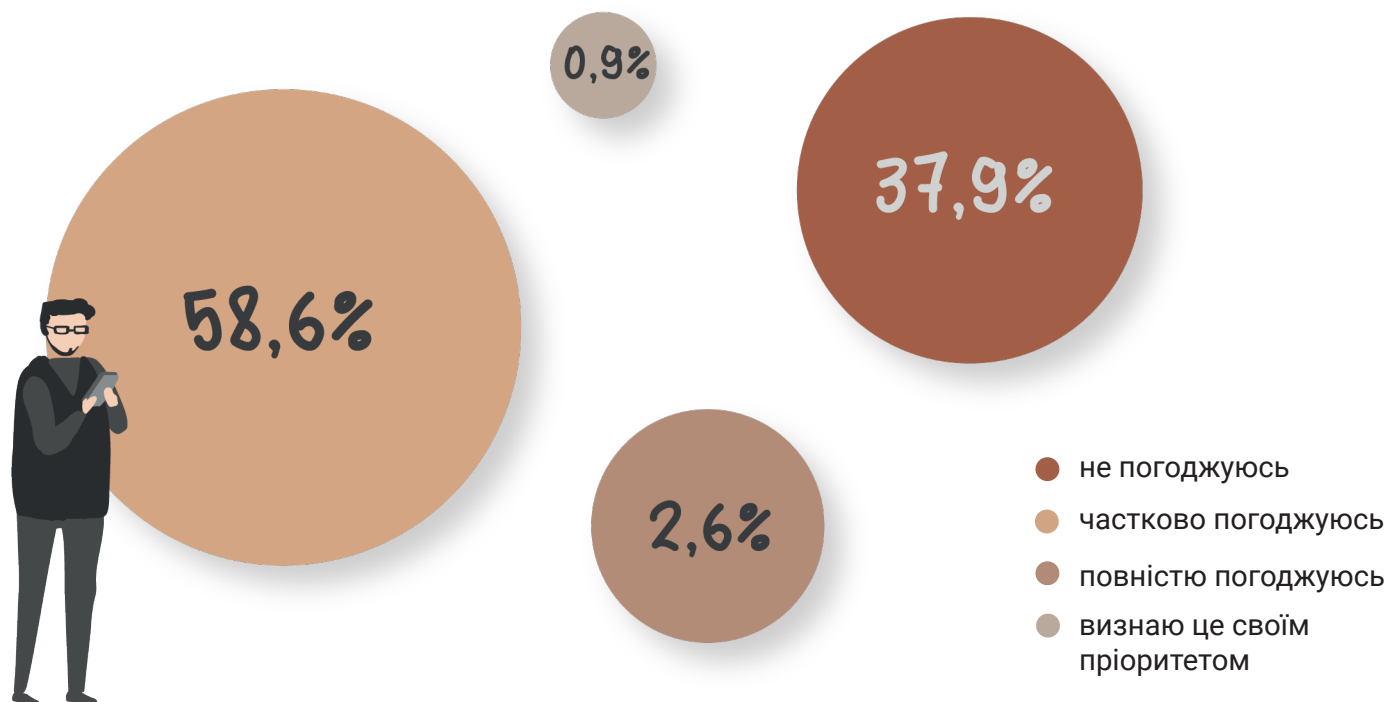
Розподіл відповідей по областях

993 відповіді

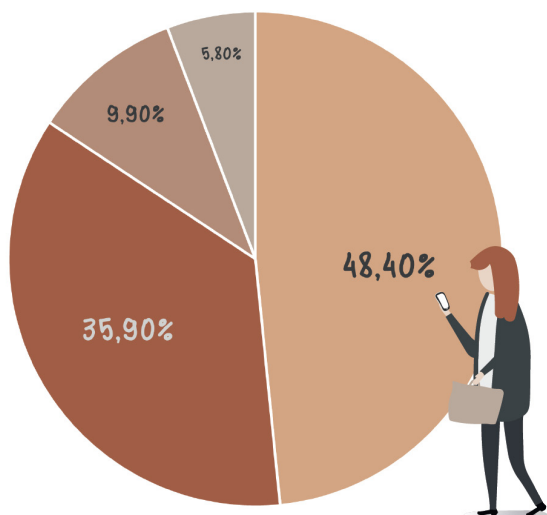
1. Успішну кар'єру можна зробити лише через особисті знайомства

993 відповіді

2. Довіряти повністю можна лише своїм (до незнайомих слід ставитися зосторожно)

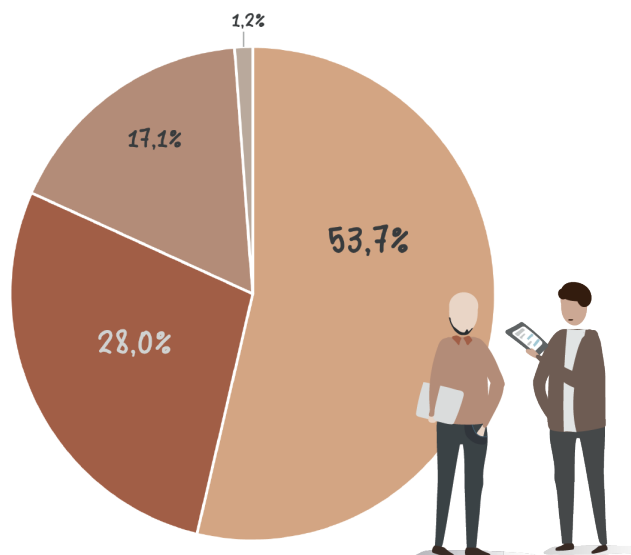
993 відповіді

● не погоджуюсь ● частково погоджуюсь
● повністю погоджуюсь ● визнаю це своїм пріоритетом

3. Посада і статус змінюють наше ставлення до оточуючих

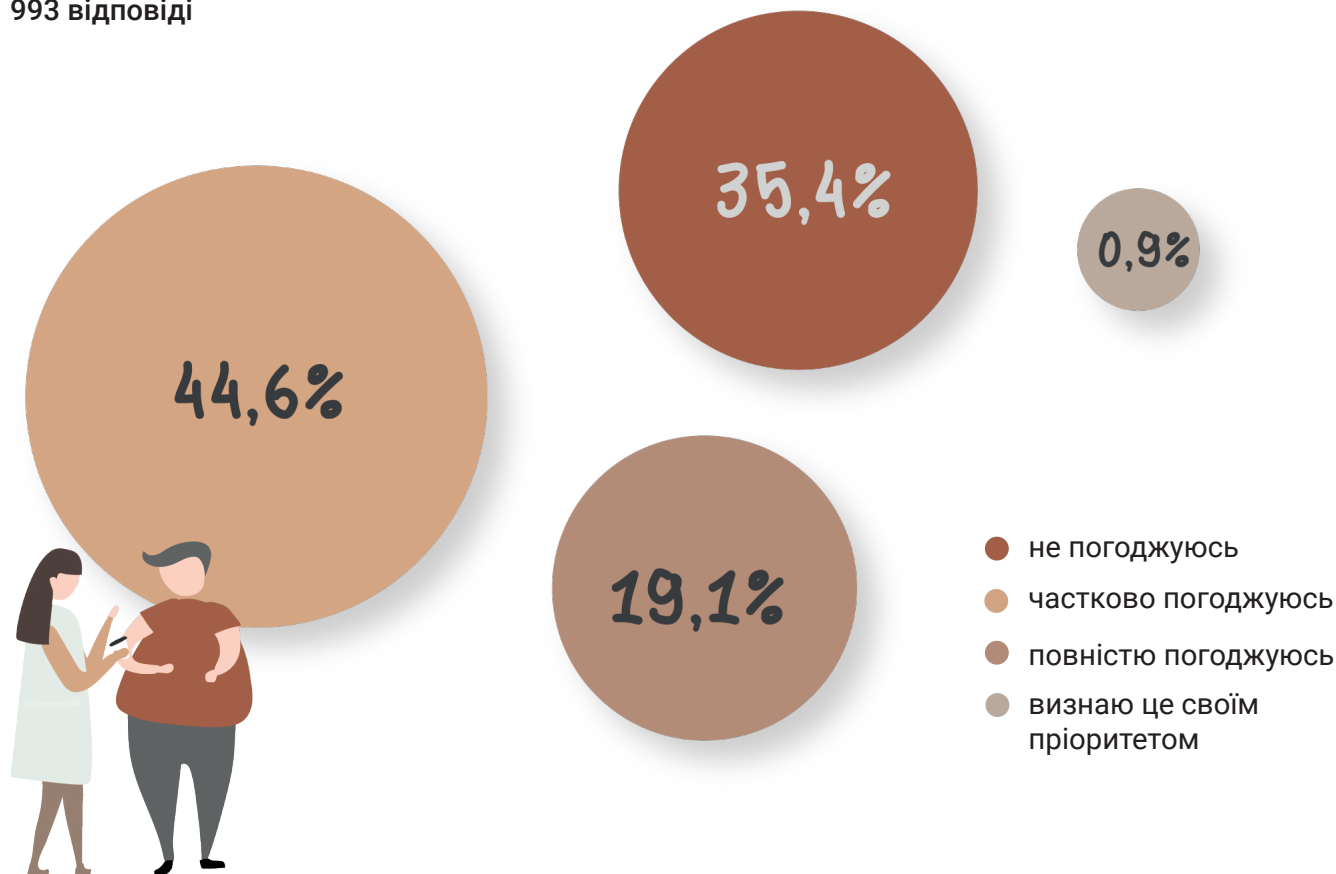
993 відповіді

● не погоджуюсь ● частково погоджуюсь
● повністю погоджуюсь ● визнаю це своїм пріоритетом

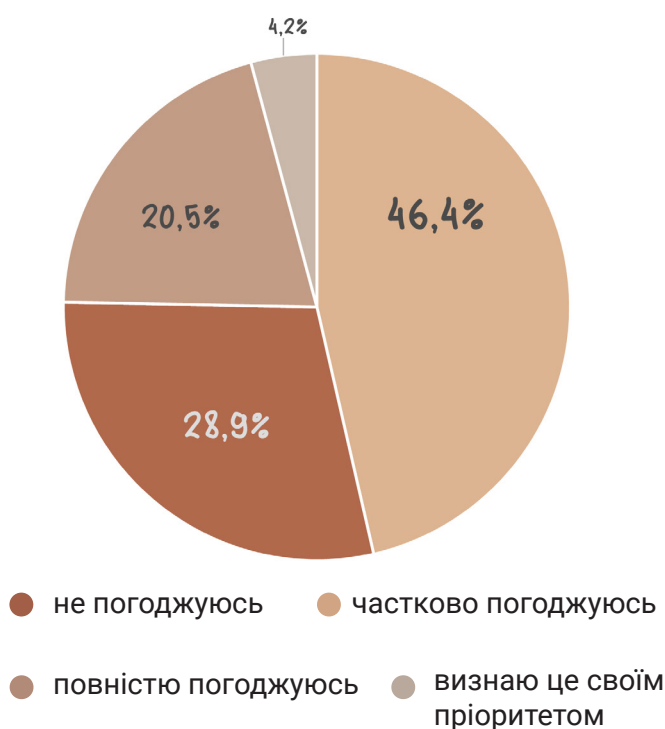
4. Дрібні винагороди (подарунки) посадовим особам не можна розцінювати як корупцію

993 відповіді

5. Мета виправдову засоби. Для досягнення цілі підходять усі засоби

993 відповіді

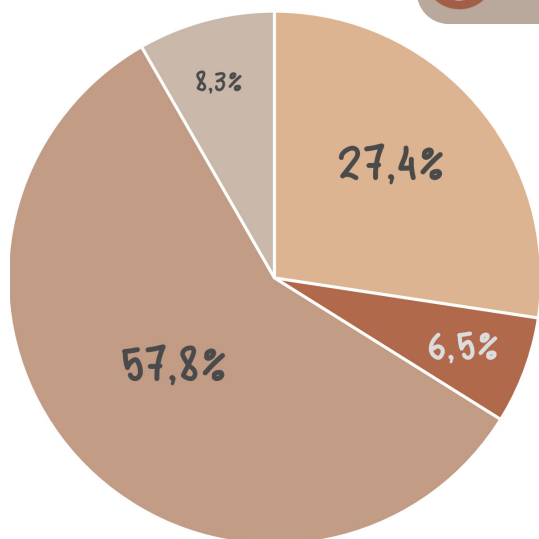
6. Незамінних людей не буває

994 відповіді

7. Приватна власність недоторкана

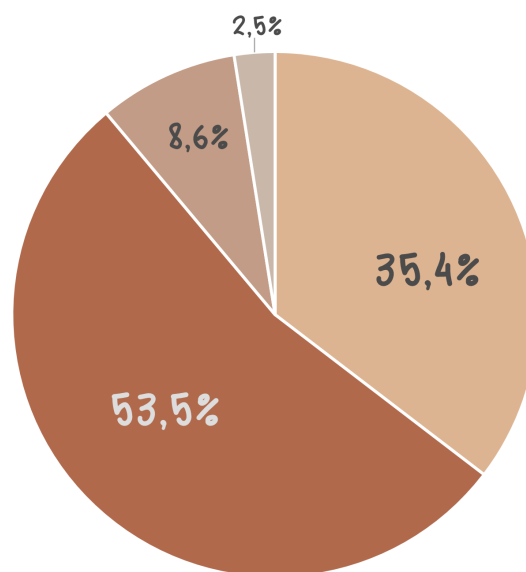
991 відповідь

- не погоджуюсь
- частково погоджуюсь
- повністю погоджуюсь
- визнаю це своїм пріоритетом

8. (встав ім'я ...) прийде. Порядок наведе

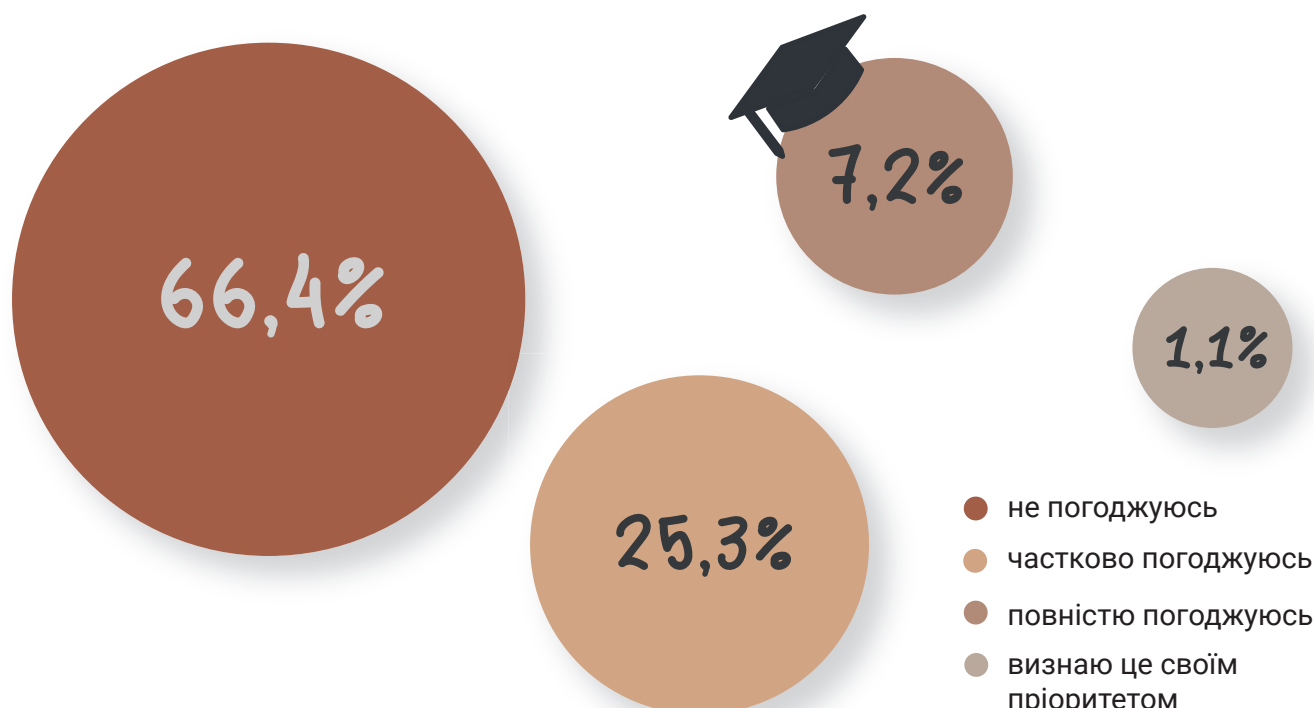
981 відповідь

- не погоджуюсь
- частково погоджуюсь
- повністю погоджуюсь
- визнаю це своїм пріоритетом

9. Держава може обмежувати право особи навчатися чи працювати, якщо ця особа здобула освіту коштом платників України

988 відповідей

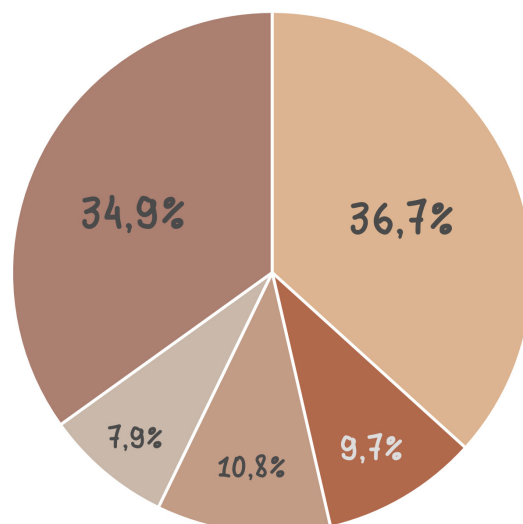

- не погоджуюсь
- частково погоджуюсь
- повністю погоджуюсь
- визнаю це своїм пріоритетом

10. Мати нехай невеликий, але твердий зарібок

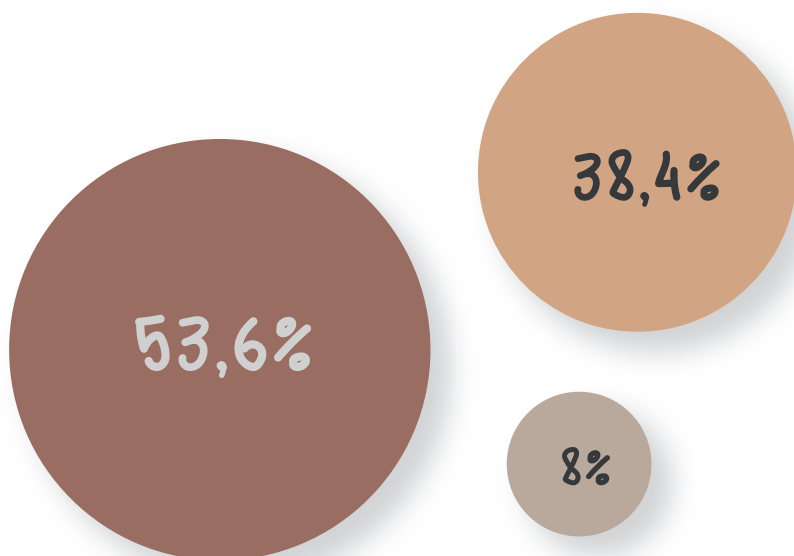
995 відповіді

- краще мати більш легку роботу і більше вільного часу
- багато працювати і добре отримувати, нехай навіть без особливих гарантій на майбутнє
- мати нехай невеликий, але твердий зарібок і впевненість у завтрашньому...
- мати власну справу, вести її на свій страх і ризик
- важко відповісти

11. Соціальний пакет громадянина: медицина, освіта, пенсії:

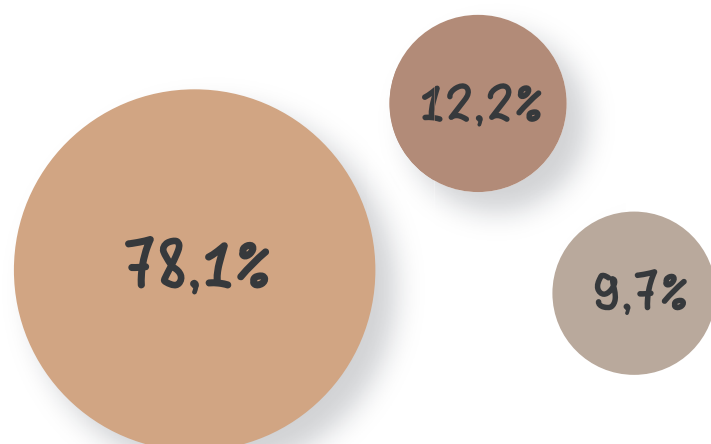
992 відповіді

- це може організувати кожен для себе самостійно
- це має бути спільним завданням для громадянина та держави
- усі перелічені вище життєві блага для громадян країни має забезпечити держава

12. Порядок це тоді, коли:

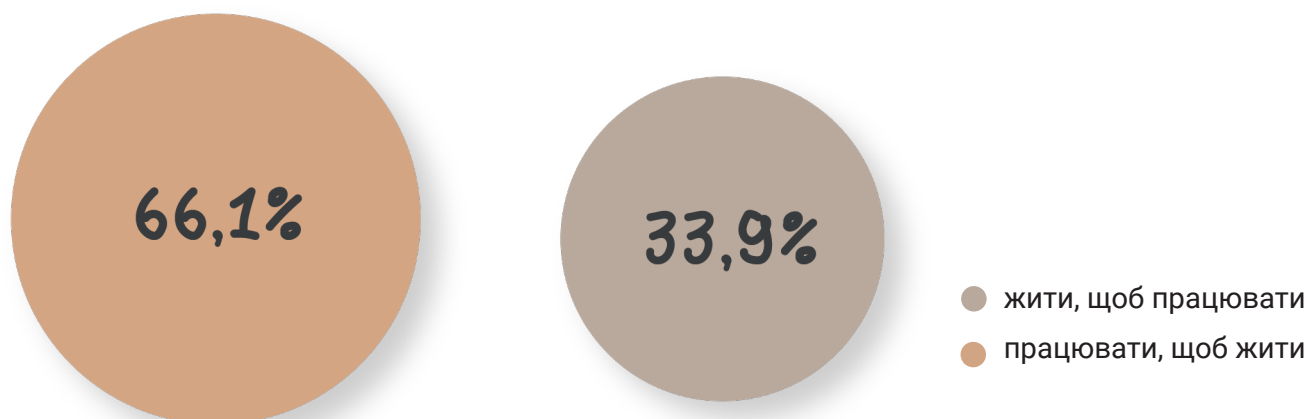
992 відповіді

- авторитетний лідер визначає правила нашого співжиття та слідкує за справедливістю
- усі люди спільно визначають правила нашого співжиття й разом слідкують за справедливістю
- кожен має жити сам по собі

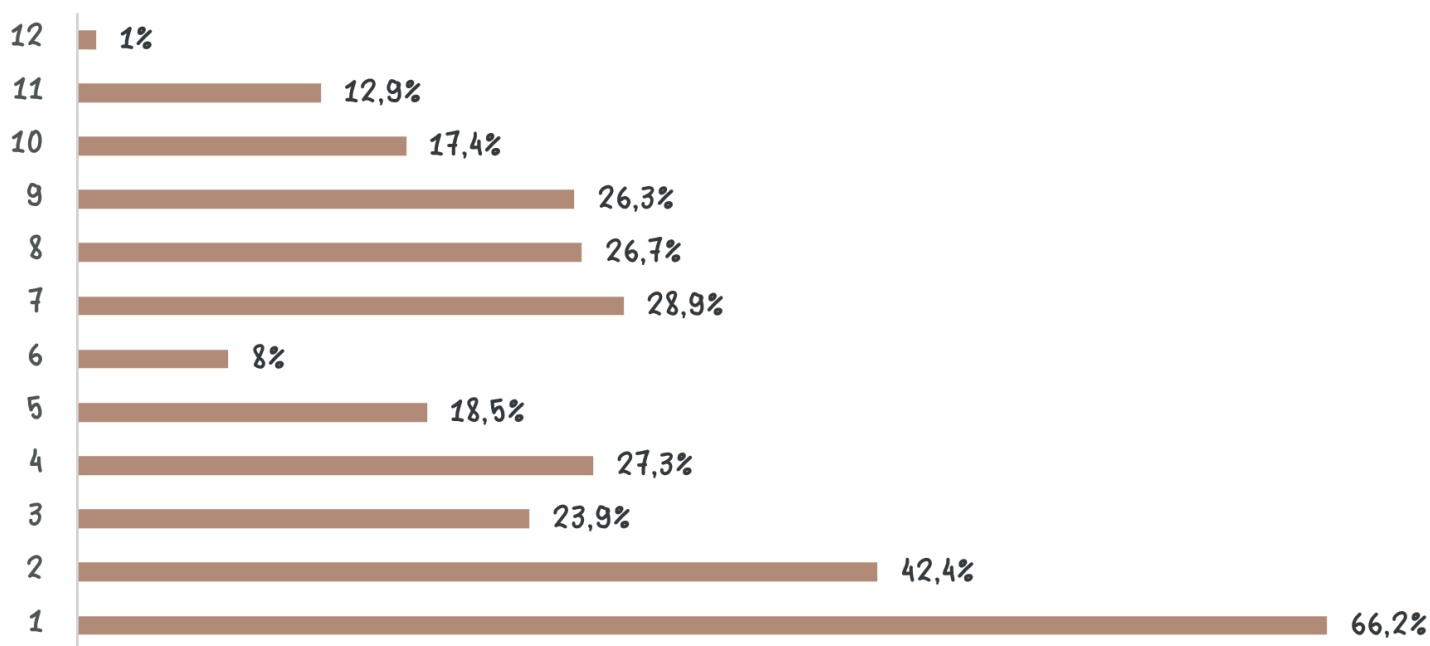
13. Моїм життєвим кредо є:

984 відповіді

14. Оберіть три найбільші здобутки нашої країни, які вона здобула після розвалу Радянського Союзу:

988 відповіді

1. Свобода слова. (Право висловлювати свою думку).
2. Вільне пересування. Можливість виїжджати за кордон на відпочинок, роботу чи навчання.
3. Можливість висловлювати різні політичні погляди та належати до різних політичних партій.
4. Можливість і право висловлювати свій протест/ незгоду.
5. Утворювати незалежні й вільні об'єднання громадян (самоврядування у школі, громадські організації, групи за інтересами).

6. Володіти заощадженнями в іноземній валюті.
7. Мати приватну власність.
8. Мати право на вільні вибори (парламент, президента).
9. Можливість займатися власним бізнесом.
10. Можливість вільно розвивати свою культуру.
11. Мати право на об'єктивну інформацію про історичне минуле.
12. Власні відповіді учасників.

15. Оберіть три найбільші проблеми/виклики для розвитку нашої країни:

992 відповіді

1. Корупція.
2. Популізм – обіцянки простих рішень складних проблем.
3. Декларативність та невідповідність закликів реальним діям.
4. Низький рівень довіри до влади.
5. Відсутність відповідальної за майбутнє держави еліти.
6. Недостатня компетентність державних чиновників.
7. Низька активність громадян в участі у житті своєї громади, країни
8. Відсутність членства у НАТО.
9. Втрата добросусідства із Росією.
10. Мовне питання.
11. Різна пам'ять про минуле.
12. Слабка економічна база.
13. Великий вплив олігархів.
14. Власні відповіді учасників.

